

УДК 811.161.2'39'27'28

ОСОБЛИВОСТІ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ГАЛИЧАН КІНЦЯ ХІХ СТ. (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ ІВАНА ФРАНКА «ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ»)

Бичкова Т.С.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті проаналізовано особливості невербальної комунікативної поведінки галичан кінця ХІХ ст., зокрема у сфері етикету. Виокремлено найпоширеніші жести, які використовували галицькі містяни у стандартних комунікативних ситуаціях (встановлення / завершення контакту та ін.). З-поміж них рукоштовування, поклони, вставання, а також засоби проксемики. З'ясовано, що етикетні жести, як правило, є поліфункціональними. Використання цих невербальних засобів було детерміновано не лише ситуацією спілкування, а й соціальними, гендерними та іншими чинниками.

Ключові слова: невербальна комунікативна поведінка, жести, проксемика, етикет, стандартні комунікативні ситуації.

Постановка проблеми. Останніми десятиліттями невпинно зростає інтерес суспільства загалом та науковців зокрема до вивчення національного характеру того чи того народу, його менталітету, що безпосередньо пов'язано із комунікативною поведінкою етносу, її вербальними та невербальними складниками. Це зумовлено передусім переорієнтацією сучасних лінгвістичних студій на нову, антропоцентричну парадигму. Оскільки менталітет формується під впливом побутових, соціально-економічних умов тощо, а виявляється в певній стандартності поведінки, у спілкуванні, дослідження комунікативної поведінки народу, зокрема її невербального складника, є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному вітчизняному мовознавстві невербальні засоби комунікації розглядають, як правило, у кон-тексті етикету та культури спілкування. Показовими у цьому аспекті є, наприклад, праці С. Богдан, Я. Радевича-Винницького, М. Стахів, О. Теслі, невербаліку як засіб вираження соціального статусу особи досліджує М. Гавриш; омовленню невербальних компонентів у художньому тексті присвячені праці Т. Осіпової. Загальні питання невербальної комунікації порушені у дослідженнях Ф. Бацевича, О. Селіванової та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вважаємо, що невербальні засоби спілкування необхідно аналізувати не лише як сукупність знаків з притаманними їм функціями, а описувати їх у контексті національної комунікативної поведінки, враховуючи ситуацію спілкування, а також світобачення, різноманітні соціальні, культурні, історичні чинники тощо.

Мета статті – характеристика невербальної комунікативної поведінки галичан кінця ХІХ ст. на матеріалі твору Івана Франка «Перехресні стежки». На жаль, обсяг публікації не дозволяє детально проаналізувати усі компоненти невербальної комунікативної поведінки, що були притаманні представникам різних соціальних верств кінця ХІХ ст., а тому у пропонованому дослідженні зацентровуємо увагу передусім на тих елементах невербальної комунікації, які входили до системи етикетних знаків, реалізувалися у стандартних комунікативних ситуаціях і використовувалися насамперед міськими жителями.

Виклад основного матеріалу. Перебування Галичини у складі Австро-Угорської імперії спричинило до культурних взаємовпливів представників цього краю. Внаслідок цього у галичан – жителів міста кінця ХІХ ст. (за національністю українців, поляків, німців, євреїв) склалися певні стандарти поведінки та манери спілкування. Ці стандарти, як зазначає Н. Лицур, аналізуючи етикет галицької української міської інтелігенції кін. ХІХ – 30-х рр. ХХ ст., «пронизували все життя тогочасної еліти. Основи етикету були настільки визначальними, що необізнаність у них викликала осуд і громадську критику [...]. Є підстави стверджувати, що окремі принципи поведінки, які галицька еліта намагалася виконувати в повсякденному житті, були запозичені від австро-угорської аристократії» [3, с. 170]. Це твердження, певною мірою, може стосуватися і невербальної комунікативної поведінки, зокрема етикетних жестів. Проте це аж ніяк не означає, що тогочасні норми поведінки були позбавлені національного традиційного характеру.

З-поміж усього розмаїття невербальних засобів О. Тесля виокремлює кілька груп етикетних жестів відповідно до їх комунікативних значень. Отож, етикетні жести використовують: 1) для вітання; 2) прощання; 3) знайомлячись; 4) прохаючи; 5) перепрошуючи; 6) поздоровляючи; 7) запрошуючи; 8) для привернення уваги; 9) під час застілля; 10) щоб виявити зацікавлення; 11) для похвали; 12) висловлюючи співчуття та в інших етикетних ситуаціях [6, с. 430–431].

Особливої уваги, на наш погляд, становить такий компонент невербальної комунікативної поведінки, як рукоштовування / подавання руки. Особливо активно галичани кінця ХІХ ст. застосовували його передусім в комунікативній ситуації встановлення контакту, напр.: *Входячи до канцелярії, він, на велику свою радість, застав у ній обох сих панотців. – А, вітайте, гості! – мовив він радісно, стискаючи їх руки* [7, с. 144]; *Деякі священники протовилювалися крізь юрбу до Євгенія, стискали його руку і шептом запитували, чи справді староство дозволило на віче, чи не робило трудностей, чи є надія, що все відбудеться без перешкоди?* [7, с. 197].

Як бачимо, цей жест міг супроводжувати вербальні компоненти привітання або заміщати

їх. Подекуди рукостискання могло закріплювати знайомство після представлення, напр.: – Я Вагман, – промовив жид, роблячи крок наперед. – Властитель цього дому? – Так. – Дуже мені приємно. **Євгеній подав йому руку** [7, с. 34].

При цьому варто зауважити, що інколи, аби виявити своє прихильне ставлення до співрозмовника, подавали для рукостискання обидві руки, як-от: **Меценас узяв подавані йому віддавна обі руки Стальського і, стиснувши їх у своїх пухких долонях, випустив. Стальський, урадуваний, балакучий, ішов обік нього** [7, с. 2]; **Староста зустрів маршалка коло дверей канцелярії і живо простягнув йому обі руки.** – А, вітаю коханого маршалка! [7, с. 150].

Як зазначають дослідники, у «характері вітання відчувалися загальноєвропейські тенденції. [...] За переконанням І. Франка, це [рукостискання. – Т.Б.] був закордонний звичай» [3, с. 174].

Сила потиску руки свідчила про соціальний статус мовців. Так особа вищого соціального статусу могла стиснути руку сильніше, а нижчого, навпаки, слабше, порівн.: **Почувши від бурмістра, який гість є у нього в салоні, пан маршалок влетів туди, як бомба, і кинувся до Рафаловича.** – А, дуже мені приємно, дуже приємно, – **мовив він, сильно стискаючи адвокатові руку, коли бурмістр представив їх одного одному.** – Я мав уже те щастя пізнати пана меценаса [7, с. 16]; – А, здорові були, Демку! – **скрикнув він і подав йому руку.** – Здорові, пане! – **мовив Демко, обома своїми руками злегка стискаючи Євгенієву руку** [7, с. 147]. Сучасні поведінкові норми вимагають «подавати долоню повним рішучим рухом, при цьому потиск повинен бути виразним, але коротким і не надто міцним» [4, с. 69].

Показовим є те, що рукостискання застосовували і під час вітання із жінками, а точніше – із незаміжніми паннами. На знак поваги заміжнім дамам чоловіки цілували руку, порівн.: **Вийшли всі разом з Євгенієм, і тут він побачив знов Регіну. Була спокійна, як звичайно, тільки Євгенію видалось, що трохи блідша. Подала йому руку; її рука була гаряча** [7, с. 49]; **Вона тихо, лагідно всміхалася, подавала йому руку, часом промовляла кілька слів, повних тихої щирості...** [7, с. 51]; **Обід помалу доходив до кінця. Коли подали індику, гостям поналивано шампана, і граф Кшивотульський підніс тост на здоров'я солонізантки, оздоби польського жіноцтва, господині повіту, пані маршалкової. Тост прийнято з ентузіазмом, граф поцілував руку господині, а за його прикладом робили се по черзі всі інші гості** [7, с. 127]. Досліджуваний матеріал засвідчує намагання чоловіка (Євгенія) змінити невербальну форму привітання після заміжжя Регіни: **Коли тремтячим голосом поздоровив її, вона мовчки подала йому руку, обтягнену чорною нитяною рукавичкою. Він стиснув сю руку – не мав відваги піднести її до уст. Потім станув перед нею і мовчки дивився на неї** [7, с. 74].

Рукостискання активно застосовували і в комунікативній ситуації завершення контакту, яке заміняло, доповнювало, а часом і випереджало словесні прощальні формули, напр.: **Пан маршалок подав Вагманові ласкаво руку і вийшов геть** [7, с. 125]; **Та поки Євгеній наблизився, граф щиро стиснув руку Вагмана, сів**

на свою бричку і за хвилю цез, млишаючи за собою легеньку куряву змерзлого снігу [7, с. 155]; **Він дивувався своїй смілості, що міг так говорити з нею, і прокинувся тільки тоді, коли вона, подаючи йому руку, промовила:** – Дякую за супровід і прошу не йти зо мною далі. Отут за скрутом вулиці моє помешкання. **До побачення** [7, с. 50]; – **Нічого, нічого!** – **мовила вона, ледве переводячи дух. Потім подала йому руку.** – **Бувайте здорові! До побачення!** [7, с. 51].

Варто зазначити, що аналізований невербальний компонент є поліфункціональним. Він виступає не лише елементом стандартних комунікативних ситуацій, а й служить засобом закріплення важливих рішень, згоди. Наш матеріал свідчить про те, що наприкінці XIX ст. рукостискання активно застосовували саме з цією метою, напр.: – **Ну, коли ви хочете тут вести свою політику, мати свій вплив, то се вам може придатися. ... Ну, то тут зараз против вас підіймуться всі – побачите. Прошу пам'ятати, що тих ваших противників я маю в кишені і готов допомогти вам.** **Євгеній мовчки стиснув Вагманову руку** [7, с. 37]; **Вчителька вивела його з того моментального остовпіння.** – **Ну, так, значить, добре, – мовила вона, встаючи і подаючи йому руку.** – **Мої панночки не мають нічого против того** [7, с. 46]; – **А в такім разі ми поодимося!** – **радісно мовив маршалок і протягнув графові обі руки. Сей обтер пальці правої руки серветою і подав її маршалкові** [7, с. 126]; **Граф мовчки подав руку йому, а потім президентові. Всі три панове поєднались. Се поєднання запечатало справу реформи повітових кас і справу Гриця Галабурди** [7, с. 128].

Досить поширеним у середовищі галичан XIX ст. був уклін різної інтенсивності виконання. Уклін, як і рукостискання, був невід'ємним елементом стандартних комунікативних ситуацій. Проте якщо рукостискання було властиве комунікантам однакового соціального статусу, то поклони здебільшого позначали нижчий соціальний статус адресанта. М. Гавриш і Т. Коваль виокремлюють кілька різновидів поклонів під час асиметричного спілкування: доземний (земний) уклін; поясний уклін; кидатися до ніг (навколішки, ниць), ставати на коліна. Дослідниці зазначають, що «в асиметричних ситуаціях спілкування поклон разом із значенням поваги позначає ще й поклоніння перед вищим, визнання нерівноправності, покірливості, смиренності, тому цей жест маркує соціально-підлеглого комуніканта [1, с. 116–117]. Показовим у цьому аспекті є коментар в аналізованому тексті самого Івана Франка: **«Коли Євгеній переїздив попри них, вони [селяни. – Т.Б.] всі мов на команду низенько поклонилися йому, хоч, певно, ніхто з них не знав його. «Пан», – а вони з віку-правіку привикли низько кланятися всякому панові; се одинока «наука», одинока «цивілізація», яку передав їм двір»** [7, с. 85].

Загалом взаємний уклін як етикетний знак поваги, шанування використовували чоловіки під час зустрічі, напр.: **Двері широко отворилися, і в отворі стояв пан маршалок Брикальський, вистроєний, пахучий, блискучий, усміхнений, щасливий.** – **Чи можу ввійти?** – **запитав, кланяючись.** – **Але ж прошу, прошу, – відповів**

Євгеній і також **легенько вклонився** [7, с. 69]; Одного вечора, коли він уже був сам і мав замикати канцелярію, в дверях явився високий жид ... і, **поклонившись**, зупинився мовчки коло дверей. – Чим можу вам служити? – промовив Євгеній, підходячи до нього ближче [7, с. 34].

Уклін був обов'язковим під час взаємо представлення чоловіка і жінки. При цьому, якщо чоловіки кланялися, то жінкам достатньо було злегка кивнути головою, як-от: У Євгенія серце забилося страшенно, ... і він сам навіть не тямив, як і коли встав з місця, **поклонився панночці і вислухав, як пані представляла їх одно одному: «Пан Євгеній Рафалович» – «Панна Регіна Твардовська»** (46); – Регінко, то пан меценас Рафалович. То моя жінка. **Вона склонила голову, не мовлячи ані слова** [7, с. 64].

Подібне використання цього невербального знака спостерігаємо і в комунікативній ситуації завершення контакту, напр.: **Він затремтів, уклонився їй, вона з ледве помітним усміхом кивнула йому головою, і він, весь тремтячи, в якійсь нетямі, не озиралася побіг наперед, немовби крив не знати який дорогий скарб** [7, с. 43]; – Н-ні. Резолюцію дістанете на письмі. До побачення. – Моє поважання! Євгеній **уклонився і вийшов** [7, с. 154].

Аналізований матеріал свідчить також про те, що поклони у деяких ситуаціях засвідчували готовність допомогти або вдячність за щось, напр.: – Але ж, Регінко... Ходи сюди! **Позволь представити їх тобі. Пан Шнадельський. Пан Шварц. ... Готові до всякої услуги, – правда, панове?.. – О, з цілого серця! З дорогої душі! – хором сказав Шварц і Шнадельський, кланяючись** [7, с. 136]; – З тою умовою, що за се друге зібрання ви берете на себе всю одвічальність. – Розуміється! Розуміється! Адже ж я скликаю його, то й одвічальність на мені! **Кланяюся пану старості. Рад і з свого боку служити, чим тільки буду міг** [7, с. 167]. Останній приклад вказує на те, що цей невербальний знак за певних обставин спілкування міг дублюватися словесно самим мовцем. Досліджуваний матеріал фіксує також використання поклону як знак вибачення за нетактовну вербальну поведінку: – **Невже се так! – скрикнув маршалок, зриваючися з місця, і тільки тоді похопився, що сей викрик був нетактовний. От тим-то він зараз сів і, кланяючись старості, мовив: – Дарують пан староста, се мені нехотя вирвалося** [7, с. 151].

Розглянуті невербальні компоненти комунікативної поведінки галичан кінця XIX ст. у ситуації встановлення та завершення контакту часто супроводжувалися вставанням, яке, на переконання дослідників, є не лише виявом уваги до співрозмовника, а насамперед – виявом власної гідності [5, с. 131]. Як і уклін, вставання чоловіка було обов'язковою вимогою етикету під час вітання з жінками або їх представлення, напр.: У Євгенія серце забилося страшенно, світ йому закрутився, очі застелило якимсь туманом, і він сам навіть не тямив, як і **коли встав з місця, поклонився панночці і вислухав, як пані представляла їх одно одному: «Пан Євгеній Рафалович» – «Панна Регіна Твардовська»** [7, с. 46]. Та й загалом чоловіки повинні були стягти не лише під час вітання, а й доти, допоки жінка зна-

ходила у приміщенні і сідала або йшла з нього: – **Перепрошаю панів, але я сьогодні нездорова. Може б, панове були ласкаві забавлятися трохи тихіше. Шварц і Шнадельський машинально обернулися на кріслах у той бік, відки почувли голос, і тільки в слідуючій хвилі догадалися встати** [7, с. 136]; Вона мовчить, мов не чує. Він наближається до неї, бере її за плечі і **выводить до салону. Присутні в салоні два панове встатють із крісел і стоять весь час дальшої сцени** [7, с. 188].

Натомість виявом цілковитої зневаги до адресата мовлення було нехтування цим етикетним компонентом навіть за наявності вербальних вітальних формул: – **Добрий вечір пану меценасові!** – мовив він, **втикаючи насамперед свою голову до покою. – Можна ввійти? – Прошу! Добрий вечір! – мовив Євгеній не дуже-то приязно, не встаючи з місця** [7, с. 60]. Отже маємо той випадок, коли невербальні засоби не доповнюють або заміщують словесне мовлення, а навпаки – суперечать йому. Підсилює це суперечність і тон голосу.

Вставання під час розмови було незаперечною вказівкою на категоричний намір припинити спілкування: **Він устав, даючи Вагманові знак, що їх розмова скінчена. Вагман устав також** [7, с. 144]. При цьому, наприклад, поглядання на годинник, на нашу думку, могло пом'якшити категоричність, даючи зрозуміти співрозмовнику, що в адресанта мовлення завершується час, а попереду є ще справи: **Стальський усе ще оповідав міські сплітки і судові скандали..., коли Євгеній, випивши каву, зирнув на годинник. – Ну, пане Стальський, – мовив він устаючи, – дуже мені приємно в вашім товаристві, але пора мені до мого готелю. ...Євгеній подзвонив, заплатив і вийшов. Йому хотілося спекатися Стальського, котрого балакання псувало йому пообідній гумор** [7, с. 7].

Окрім розглянутих вище невербальних засобів спілкування, варто звернути увагу на проксемну поведінку галичан кінця XIX ст., яка була регламентована суворими етикетними нормами з одного боку, а з іншого, – обумовлена соціальними ролями співрозмовників. З огляду на те, що дослідження комунікативного простору потребує окремої розвідки, у цій публікації ми торкаємося лише загальних аспектів проксемної поведінки. Так, якщо здалеку можна було безслівно привітатися поклоном або зніманням капелюха, то починати розмову на відстані не допускалося, а тому обов'язково треба було наблизитися до співрозмовника, напр.: **Він озирнувся і побачив, як півперек вулиці, кланяючись капелюхом і весело балакаючи, наближався до нього середнього росту підстаркуватий панок** [7, с. 1]; – **Чим можу вам служити? – промовив Євгеній, підходячи до нього ближче. – Я Вагман, – промовив жид, роблячи крок наперед** [7, с. 34].

Натомість неочікуване втручання в інтимну просторову зону, до того ж із залученням інших невербальних засобів, могло спричинити спротив співрозмовника, як-от: **Потім він широко простер руки і кинувся на Євгенія. – Ха, ха, ха! Коханий меценасе! Позволь, нехай обійму тебе! Ха, ха, ха! Почтыва душе! Ну, дай же поцілувати себе! І він стискав, майже душив Євгенія в своїй обіймах, незважаючи, що сей з зачудуванням**

зробив крок узад, хоронячись перед вибухом його щирості, що відкрив уста для протесту і навіть руками силкувався легенько відсторонити пана маршала, від якого зовсім не надіявся такої інтимності [7, с. 69]. Проте, як бачимо, вихованний за тогочасними етикетними нормами, в обставинах спілкування з особою, вищою за соціальним статусом, Євгеній чинив цей спротив «легенько».

З погляду проксемики важливе значення має розміщення людей за столом, оскільки «місце за столом здатне позначати статус комунікантів: хто сидить за чільним місцем, той володіє вищим соціальним статусом» [2, с. 27]. Показовим у цьому аспекті є зафіксований нами приклад: *До обіду покликано при ударі шостої. Графа Кишотульського посаджено на чільнім місці, праворуч пані соленизантки. Ліворуч неї сів пан президент, а праворуч графа засів господар дому. Далі позасідала решта товариства – розуміється, самі свої», гербові, паті et possessionati. Другий стіл, для панських офіціалістів і менше видних гостей, був заставлений у офіцінах, а третій, для візників і двірні – в челядній. Пані маршалкова строго перестерігала звичаю і етикету. Перший стіл мав, по старому звичаю, мати дванадцять «дань», другий шість, а третій три [7, с. 125]. Отже, з одного боку, уявлення про простір впливають на соціальний устрій, на формування міжособистісних стосун-*

ків, з іншого, – і сама проксемна поведінка детермінована соціальними, гендерними чинниками, певною комунікативною ситуацією тощо.

Висновки і перспективи. Отже, проведене дослідження показало, що невербальна комунікативна поведінка галицьких містян кінця XIX ст., зокрема її етикетна сфера, була чітко регламентована нормами поведінки та виховання. З-поміж розмаїття усіх невербальних засобів у стандартних комунікативних ситуаціях (встановлення та завершення контакту та ін.) найбільш поширеними були рукостискання, поклони, вставання, а також засоби проксемики. Очевидно, що проаналізованими етикетними невербальними засобами послуговувалися представники різних національностей, а тому можна говорити про вплив європейської традиції на поведінкові норми галицьких містян кінця XIX ст. поряд із збереженням національної специфіки. Безперечно, запропоноване дослідження не охоплює усіх особливостей комунікативної поведінки галичан зазначеного періоду, яку необхідно розглядати у загальноукраїнському контексті. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у з'ясуванні інших особливостей невербальної комунікативної поведінки галичан кінця XIX ст., що буде охоплювати не лише етикет, а й сферу повсякденного спілкування та дасть змогу виявити національно-культурні особливості комунікативної поведінки українців.

Список літератури:

1. Гавриш М.М. Невербальна комунікація: поклін як соціальний знак / М.М. Гавриш, Т.П. Коваль // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський, 2015. – Вип. 38. – С. 116–120.
2. Гринчишин М.М. Проксемічні засоби вираження соціального статусу особи (на матеріалі художньої прози Івана Франка) / Гринчишин М.М. // Наукові праці : наук.-метод. журнал. Філологія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. – Т. 67. – Вип. 54. – С. 25–28.
3. Лицур Н. Основи етикету в міських інтелігентних родинах Галичини (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.) / Н. Лицур // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2012. – Вип. 21. – С. 170–176.
4. Махній М. Незвичайна антропологія : науково-популярний курс / Махній Микола. – Чернівці: ЧНПУ, 2011. – 188 с.
5. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Ярослав Радевич-Винницький. – Львів: СПОЛОМ, 2001. – 223 с.
6. Тесля О. Етикетні жести як елемент невербальної комунікації / О. Тесля // Вісник Львівського університету: Серія філологічна. – Львів, 2004. – Вип. 34. – Ч. 2. – С. 429–432.
7. Франко І. Перехресні стежки [Електронний ресурс] / Франко Іван. – Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=658>.

Бычкова Т.С.

Черновицкий национальный университет
имени Юрия Федьковича

ОСОБЕННОСТИ НЕВЕРБАЛЬНОГО КОММУНИКАТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ГАЛИЧАН КОНЦА XIX В. (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ИВАНА ФРАНКО «ПЕРЕКРЕСТНЫЕ ТРОПЫ»)

Аннотация

В статье проанализированы особенности невербального коммуникативного поведения галичан конца XIX в., в частности в области этикета. Выделены наиболее распространенные жесты, которые использовали галицкие горожане в стандартных коммуникативных ситуациях (установление / завершение контакта и др.). Среди них рукопожатие, поклоны, вставание, а также средства проксемики. Выяснено, что этикетные жесты, как правило, полифункциональны. Использование этих невербальных средств было детерминировано не только ситуацией общения, но и социальными, гендерными и другими факторами.

Ключевые слова: невербальное коммуникативное поведение, жесты, проксемика, этикет, стандартные коммуникативные ситуации.

Bychkova T.S.

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

**FEATURES THE GALICIANS' NON-VERBAL COMMUNICATIVE
BEHAVIOR OF THE LATE 19TH CENTURY (BASED ON THE TALE
«CROSS PATHS» BY IVAN FRANKO)**

Summary

The article analyzes the features of Galicians' non-verbal communicative behavior of the late 19th century, in particular in the field of etiquette. The most common gestures that Galician townspeople used in standard communicative situations (establishing / completing contact, etc.) are highlighted. Among them, a handshake, bows, stands and means of proxemics. It was found out that etiquette gestures, as a rule, are multifunctional. The use of these non-verbal means was determined not only by the situation of communication, but also by social, gender, and other factors.

Keywords: non-verbal communicative behavior, gestures, proxemics, etiquette, standard communicative situations.